

LADUGÅRDEN VID BOMMARS I LETSBO

Antikvarisk medverkan vid förstärkning och lagning av grund
samt renovering av träkonstruktioner

Bommars
Letsbo 2:10
Ljusdals socken
Ljusdals kommun
Gävleborgs län
2009

Daniel Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr: 434-16764-08
Ärendet avser: Byggnadsvårdsbidrag

LADUGÅRDEN VID BOMMARS I LETSBO

Antikvarisk medverkan vid förstärkning och lagning av grund
samt renovering av träkonstruktioner

Bommars
Letsbo 2:10
Ljusdals socken
Ljusdals kommun
Gävleborgs län
2009

Rapport 2016:04
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2016
Omslagsbild: Ladugården vid Bommars innan renoveringen inleddes. Foto:
Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2009-05-29.
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.
ISSN 0281-3181
Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Lagskydd	6
Historik och beskrivning.....	6
Skadebild	7
Mark och grund	7
Mur och puts.....	7
Träarbeten.....	8
Övrigt	8
Utförda åtgärder.....	9
Mark och grund	9
Mur och puts.....	11
Träarbeten.....	11
Övrigt	12
Antikvariska ställningstaganden	12
Avvikelser från beslut.....	13
Kvarstående arbeten.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter.....	14
Käll- och litteraturförteckning	14

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan över Letsbo by. Den gulfärgade vägsträckningen i nordsydlig riktning är riksväg 83. Bommars ladugård är på kartan markerad med en röd pil.

Figur 2. Ladugården från söder innan renoveringen inleddes. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2009-05-29.

SAMMANFATTNING

Under sommaren och hösten 2009 genomgick ladugården vid gården Bommars i Letsbo en stor renovering. Renoveringsarbetet har utförts av Timmerblock AB, Ljusdal och för markarbeten har Bygg & Markplanering AB, Ljusdal, ansvarat. Länsmuseet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson som även sammanställt denna rapport. För arbetet har fastighetsägaren tilldelats byggnadsvårdsbidrag från Länsstyrelsen Gävleborg.

Ladugården som är uppförd 1887 är byggd i sutterängläge i tre plan och inrymmer tidigare stall, ladugård, gris- och hönshus och loge mm. Före renoveringen var ladugårdens grund delvis instabil och den bärande träkonstruktionen var delvis rötskadad. Skadorna har förvärrats på grund av att vatten runnit ned under ladugården. För att kunna genomföra mark- och grundförstärkningsarbetet i och kring ladugården byggdes en provisorisk väg, cirka 100 meter lång, över åkrarna söder om ladugården. Under byggnaden har dränering lagts in och marken fyllts upp. För att stabilisera grunden har fem betongplattor gjutits under ladugårdsbyggnaden. Hela byggnaden har även lyfts och justerats. Ett murat tidigare gris- och hönshus i dåligt skick placerat under byggnaden revs bort och återuppfördes inte. Stenmuren under den västra gavelväggen har återuppförts. Den provisoriska tillfartsvägen har efter arbetet rivits och marken har återställts. Länsmuseet godkände arbetet i samband med slutbesiktningen 2009-12-04.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Grundförstärknings- och renoveringsarbetet vid Bommars ladugård har utförts i enlighet med planerna, men under arbetets gång påträffades mer omfattande rötskador än förväntat. De besvärliga markförhållandena på platsen innebar att renoveringen fick utföras med mer moderna material än vad som annars är brukligt i byggnadsvårdssammanhang. De mark- och grundförstärkningar som har gjorts är samtliga under byggnaden varför de ej påverkar upplevelsen av ladugårdens exteriör eller gården som helhet.

LAGSKYDD

Gården Bommars i Letsbo är skyddad som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen, byggnadsminnesbeteckning; BM99. Ljusdals kommun har därtill efter renoveringen upprättat områdesbestämmelser för närområdet kring gården Bommars.

Figur 3. Gården Bommars från sydväst, från vänster: bryggstugan, huvudbyggnaden och ladugården. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-05-29.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Gården Bommars i Letsbo är belägen i den norra delen av Letsbo och angränsar på huvudsakligen den södra sidan till öppna uppodlade marker. Gården har legat på samma plats åtminstone sedan 1542 års jordebok och den omnämns då som Oppigården. Gårdsnamnet Bommars fick den först under 1900-talet sedan den nuvarande ägarfamiljens släkt flyttade in vilken härstammade från gården ”Bomma” i Järvsö.¹ På gården finns idag ett större timrat bostadshus och en bryggstuga, vilka båda uppfördes 1846. Bland gårdens övriga byggnader finns bland annat smedja, härbre, vedbod, uthus och lador samt ladugården vilken har omfattats av denna renovering.²

Bommars ladugård är byggd i vinkel vid gårdsplanens sydöstra del. Huset är uppfört i sutterängläge och består av tre våningsplan. Byggnaden vilar delvis på höga sten- och trästolpar, där de senare är placerade på naturstenar.

På markplanet, som helt saknar golv, fanns tidigare en gödselstad under ladugården och under husets sydöstra del ett gris- och höns hus med murade och putsade väggar. På våning två finns en ladugård, som 1975 försågs med betonggolv, ett stall, diverse andra förvaringsutrymmen och en loge. Hela tredje våningen utgörs av en loge som nås via en logbrygga placerad vid byggnadens

¹ Jansson Herlitz, 2013, s.8

² Lisinski, m.fl. 2002, s. 48ff

norra gavel. Ladugården har rödmålade träfasader med vita dörr och fönsteromfattningar och sadeltak täckt med gavlvänerad pannplåt.

På 1980-talet utförde Karl-Erik Envall och hans far Uno Envall lyftningsarbeten under ladugården. Sedan sommaren 2012 är gården Bommars en av sju gårdar i Hälsingland som ingår i världsarv hälsingegårdar.

SKADEBILD

Denna skadebeskrivning är inriktad mot de skador som har åtgärdats i och med denna renovering och utgör således inte någon fullständig beskrivning över hela ladugårdsbyggnadens status i samband med renoveringen.

Figur 4. Detaljbild av marken under ladugården innan renoveringen inleddes. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-05-29.

Mark och grund

Före renoveringen var det periodvis väldigt fuktigt under byggnaden. Vatten från delar av ladugårdsbyggnadens tak samt gårdsplanen rann ned under huset och blev stående där. Utrymmet under ladugården har även använts som gödselstad tidigare vilket har lett till att det var en bra bit ned till fast mark.

På byggnadens södra sida saknades ett dike vilket fick till följd att vatten rann in under ladugården. Under ladugårdens västra gavel var stenmuren av huggna stenar delvis nedramlad under ladugården. Byggnaden hade därtill satt sig rejält.

Mur och puts

Gris- och hönshusets putsade tegelväggar, som var uppförda innanför de stenpelare som bär upp ladugårdsbyggnadens sydöstra del, var i mycket dåligt skick och det mesta av putsen hade ramlat bort.

Träarbeten

Ett antal av de bärande pelarna under ladugårdsbyggnaden var rötskadade. Omfattande rötskador fanns även i de bärande golvåsarna ovanför det tidigare gris och hönshuset och trägolvet var delvis skadat.

Figur 5. Detalj av gris- och hönshusets skadade tegelväggar. Foto från nordväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-06-30.

Figur 6. Detalj av skadat trägolv på andra våningsplanet i ladugårdsbyggnadens sydöstra del. Foto från norr, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-06-30.

Övrigt

Ladugårdens takfall mot gårdsplanen saknade hängrännor.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Renoveringsarbetet har utförts av Timmerblock AB, Ljusdal, med Bygg & Markplanering AB, Ljusdal, som underkonsult för mark- och grundförstärkningsarbetet.

Figur 7. Marken under ladugårdsbyggnaden efter sänkning av marknivån och utbredning av grus. Foto från norr, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-06-30.

Mark och grund

För att kunna ta sig till ladugården med större maskiner under byggtiden byggdes en cirka 100 meter lång provisorisk transportväg av grus över åkrarna söder om gården. I anslutning till ladugården anlades även en provisorisk vändplan. För att lättare kunna återställa den ordinarie marknivån lades en väv först ut på marken under vägen och vändplanen innan vägens bärlager fylldes på.

Först grävdes ett dike längs ladugårdsbyggnadens södra fasad. Därefter säkrades de bärande sten- och träpelarna under byggnaden provisoriskt med snedsträvor så att de ej skulle kunna falla omkull varefter äldre jordbruksredskap flyttades och allt löst liggande material under huset städades bort. På strategiska punkter utfördes sedan pallning och lyftning i etapper. Huset lyftes närmare 0,3 meter på mitten. För att förstärka konstruktionen har Timmerblock även satt in fler bärande träpelare.

Efter detta sänktes marknivån under byggnaden mellan 0,1–0,5 meter genom schaktning beroende på hur långt det var ned till fast jord. Under byggnaden anlades en dagvattenledning för att leda bort vatten från gårdsplanen så att detta inte hamnar under huset. Denna dagvattenledning anslöts till det nya diket söder om byggnaden. Därefter skedde återfyllnad med grus under byggnaden till ett djup av cirka 0,5 meter. Timmerblock utförde sedan förberedelser för gjutning av en betongplatta av storleken 3 × 10 meter mitt under ladugårdsdelen. Först lades en markskiva och på denna byggdes en träform som armerades varefter gjutning med betong ägde rum.

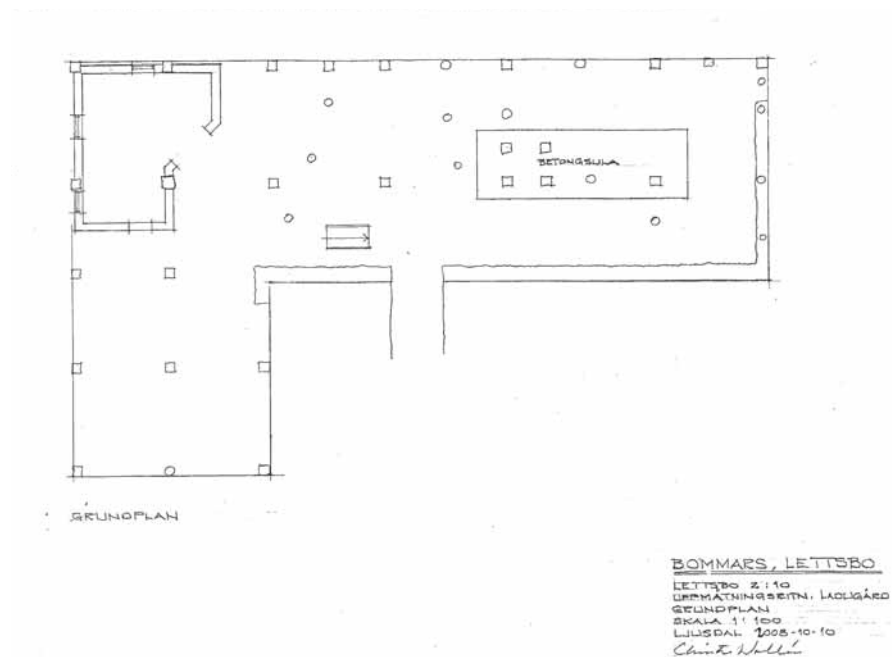
Förutom denna platta utfördes sammanlagt ytterligare fyra gjutna plattor under byggnaden: Vid det tidigare gris- och hönshuset placerades två gjutna plattor av

storleken 4×1 meter, respektive 2×1 meter. Mitt under byggnaden utfördes två gjutna plattor av storleken $0,6 \times 0,6$ meter.

Figur 8. Den stora gjutna betongplattan under ladugårdsbyggnadens västra del. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-06-30.

Under ladugårdsbyggnadens västra vägg återuppsattes den delvis nedramlade stenmuren och väggen ovanför lyftes även och försågs med stabilare bärande stolpar. Efter att arbetet var avslutat togs den provisoriska vägen och vändplanen bort och marken återställdes. Under logbryggan har ett nytt dike anlagts för att leda bort vatten från byggnaden.

Figur 9. Christer Wallins uppmättningsritning över gris- och höns huset (till vänster) och den stora betongplattan (till höger) under ladugårdsbyggnaden.

Mur och puts

Gris- och hönshuset har dokumenterats genom en uppmättningsritning framtagen av Christer Wallin och genom fotografering av Läns museet. Därefter revs gris och hönshuset då det inte fanns möjlighet att renovera eller rekonstruera denna del. Gris- och hönshuset hade inte någon funktion för husets stabilitet.

Figur 10. Det murade gris- och hönshuset under ladugårdsbyggnadens sydöstra del. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-05-29.

Figur 11. Platsen för det tidigare gris- och hönshuset efter avslutad renovering. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-12-04.

Träarbeten

Ovanför det tidigare gris- och hönshuset utfördes timmerbyten i träbjälklaget. Det visade sig att rötskadorna delvis var större än förväntat i denna del och bland annat byttes en lång bärande golvås ut. Ett antal kortare åsar hade visserligen mindre rötskador, men dessa kompletterades med nytt friskt virke på sidorna, då det ej var möjligt att byta ut allt skadat virke i samband med denna renovering. Ovanför den stora gjutna betongplattan placerades två stycken horisontella åsar av 11 meters längd för att bära upp det gjutna golvbjälklaget i ladugården ovanför.

Figur 12. Detalj av ny skarvad golvvå under ladugårdsbyggnaden. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2009-12-04.

Vid det tidigare gris- och höns husets murade ytterväggar placerades nya panelväggar, till en sträcka av sammanlagt drygt cirka 11 meter, av virke som utfördes som motsvarande befintliga panelväggar mot söder på samma våningsplan.

På byggnadens tredje våning sattes sammanlagt sex stycken snedsträvor in vid ytterväggarna för att stabilisera hela byggnadskonstruktionen. Ett hål i ytterväggen mot gårdsplanen har satts igen och ett antal luckor har lagats, bland annat med nya gångjärn. Trasiga fönsterrutor på detta våningsplan har lagats, bekostade av fastighetsägaren.

Övrigt

För att styra undan nederbörden har Timmerblock satt upp hängrännor på ladugårdens takfall mot gården. På taket har även nya snörasskydd satts upp på samma takfall.

ANTI-KVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Hur grundförstärkningsarbetet skulle gå till hade beslutats redan innan Länsmuseum blev inkopplat i detta ärende. I normala fall brukar inte betonggjutning användas i denna omfattning i byggnadsvårdssammanhang, men de besvärliga markförhållandena på platsen gjorde att detta var motiverat. Av de gjutna nyttillkomna delarna syns inte heller något utanför byggnaden.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Renoveringsarbetet har följt de ursprungliga planerna och således även länsstyrelsens båda bidragsbeslut och några avvikelser från besluten har således ej behövt göras.

Figur 13. Detalj av utrymmet under ladugårdsbyggnaden efter gjutning av plattor och uppfyllnad med grus. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2009-12-04.

KVARSTÅENDE ARBETEN

Vid slutbesiktningen återstod inga delar att färdigställa efter denna renovering.

Figur 14. Ladugården efter avslutad renovering. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2009-12-04.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 434-16764-08

Beslutsdatum: 2009-05-05 och 2009-10-30

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 161/310

Fastighet: Letsbo 2:10

Socken: Ljusdals socken

Kommun: Ljusdals kommun

Lagskydd: Byggnadsminne och områdesbestämmelser

Uppdragsgivare: Karl-Erik Envall

Huvudentreprenör: Timmerblock AB, Ljusdal

Underentreprenör: Bygg & Markplanering AB, Ljusdal

Bygglédare: Christer Wallin, Timmerblock AB

Projekttid: Maj – december 2009

Materialleverantörer:	Betong	OP betong, Ljusdal
	Grus	Bygg & Markplanering AB, Ljusdal
	Virke	Timmerblock AB, Ljusdal
Besiktningsdatum:	2009-05-29	Antikvarisk medverkan 1
	2009-06-30	Antikvarisk medverkan 2
	2009-12-04	Slutbesiktning

Dokumentationshandlingar förvaras i Länsmuseets arkiv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv: Ljusdals kommun, Ljusdals socken, Letsbo 2:10, Bommars.

Tryckt material

Jansson Herlitz, Lenita (2013) *Världsarvsgården Bommars*. Ingår i Länsstyrelsens serie med skrifter om världsarvsgårdarna. Gävle.

Lisinski, Jan m.fl. (2002) *Hälsingegårdar i fem socknar*. Konsthögskolans arkitekturskola – restaureringskonst. Stockholm.

Informanter

Envall, Karl-Erik. Fastighetsägare. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen.

Wallin, Christer. Timmerblock AB. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE